

Inhoud

Inleiding 7

Hoofdstuk 1: Voorgeschiedenis 11

Hoofdstuk 2: Fort Europa 69

Hoofdstuk 3: De perfecte storm 103

Hoofdstuk 4: Voorbij Fort Europa 117

Tot slot 157

Dankwoord 163

Verantwoording 165

Illustratieverantwoording 177

Literatuur 179

Inleiding

Wat begon als een op het oog beheersbaar fenomeen dat zich in de geschiedenis van Europa en elders wel vaker heeft voorgedaan, namelijk de opvang van burgers in nood die een veilige plek hopen te vinden, is in de afgelopen twee jaar ontaard in een van de grootste politieke crises in het bestaan van de Europese Unie. Er is grote verdeeldheid ontstaan, waarbij landen in een ieder voor zich strijd zijn verwikkeld, en waarin de politieke taal en beleidsvoorstellen steeds radicaler lijken te worden.

Dat asielzoekers, of migranten in het algemeen, als een probleem worden gezien, is op zich niets nieuws. Vergelijken we de reactie op de huidige vluchtelingen echter met eerdere voorbeelden uit de Europese geschiedenis, dan valt vooral de apocalyptische en xenofobe toon op. Wilders in Nederland, Pegida en de Alternative für Deutschland (AfD) in Duitsland, de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ), de United Kingdom Independence Party (UKIP), het Vlaams Belang, Le Pen in Frankrijk en Orban in Hongarije steken elkaar naar de kroon om de vluchtelingen als een existentiële bedreiging voor te stellen voor het voortbestaan van hun naties. Ze werpen zich daarbij met succes op als de spreekbuis van het volk, voorgesteld als de ‘bezorgde burgers’, op wie de kosmopolitische linkse elite de lasten zou afwentelen. Die laatste wordt bovendien verantwoordelijk gesteld voor de vermeende ‘massa-immigratie’ van gastarbeiders toen en de vluchtelingen nu. Andere politieke partijen gaan gedeeltelijk of geheel mee in deze populistische *framing*.

Hoewel er verschillen zijn tussen de lidstaten en de komst van vluchtelingen bij het grote publiek ook een golf van compassie heeft veroorzaakt, is de algemene beleidstendens in de Europese Unie dat de aantallen vluchtelingen fors omlaag moeten. Want er zou geen alternatief zijn dan het verder versterken van Fort Europa. De overheersende politieke lijn in veel lidstaten lijkt te zijn dat wij dit niet ‘schaffen’. Het electoraat in de verschillende lidstaten zou het niet pikken, en dus moeten de buitengrenzen van de Europese Unie dicht en – als nodig – het vrije verkeer van personen in de Europese Unie zelf worden opgeheven. Voorts sluit de Europese Unie dubieuze en politiek wankele deals met een aantal autocratische buurlanden, zoals Turkije, zelfs als die ten koste gaan van de Vluchtelingenverdragen en de rechten van de mens.

Zonder deze draconische maatregelen, die paradoxaal genoeg de waarden waarop de Europese Unie is gebaseerd bedreigen, zou de Europese Unie onder de vluchtelingen en economische migranten bezwijken. Maar kunnen Nederland en de Europese Unie de grote aantallen vluchtelingen inderdaad niet aan? In welk opzicht is de opvang van vluchtelingen nu anders dan in het verleden? Waarom is er eigenlijk zo’n grote politieke crisis ontstaan, terwijl de toename van het aantal vluchtelingen – vooral uit Syrië – zich al vanaf 2011 aankondigde? In welke mate is het eigen beleid debet aan het ontstaan van de crisis, alsmede aan het grote aantal migranten dat sterft aan de grens? Wat betekent het grens- en migratiebeleid precies voor de door politici zo vaak geprezen Europese waarden van humaniteit, gelijkheid en solidariteit? En, tot slot, hoe zou een alternatief beleid dat de huidige politieke onmacht kan keren en de negatieve spiraal kan helpen doorbreken eruit kunnen zien?

Voor de beantwoording van deze vragen gaan we in dit boek allereerst in op de voorgeschiedenis van het huidige Fort Europa-beleid (hoofdstuk 1). En we laten zien hoe samenlevingen in eerdere periodes met immigratie en vluchtelingen zijn omge-

gaan. We tonen hoe vanaf de negentiende eeuw nationale grenzen tot stand zijn gekomen en welke gevolgen die hebben voor de huidige tijd. Verder gaan we in op de vraag welke factoren bepalen of er draagvlak voor vluchtelingen is. Hangt dat af van de kenmerken van de nieuwkomers of van de economische situatie? En hoe belangrijk is de opstelling van politici en media?

In de hoofdstukken 2 en 3 concentreren we ons op het heden en gaan we na hoe Fort Europa is vormgegeven en hoe het functioneert. In welke mate zijn de grenzen eigenlijk open of dicht, en voor wie? En we kijken naar de vele paradoxen in het beleid, die de huidige polarisatie en de gevoelens van onbehagen en onmacht helpen verklaren. In hoofdstuk 4 ontvouwen we een alternatief, vervat in een tienpuntenplan. Dit bevat aanzetten voor een beleid dat gericht is op bestendiging van de economische groei en sociale cohesie in de Europese Unie, zonder de humanitaire principes waar de Unie op berust overboord te zetten. Daarvoor maken we dankbaar gebruik van wetenschappelijke inzichten uit onder meer de geografie, economie, sociologie, filosofie en geschiedenis, waar wetenschappers zich al jaren met grenzen, migratie en integratie bezighouden en de waan van de dag in een bredere context plaatsen. Het doel van dit boek is een nieuwe denkrichting te bieden voor een productiever en duurzamer grens- en migratiebeleid dan het huidige Fort Europa.

Maar nu eerst: hoe het allemaal begon.

Hoofdstuk 1

Voorgeschiedenis

Migratie als spelbreker

1 mei 1517, Londen. De dag waarop er in de hoofdstad van Engeland grote rellen uitbraken die waren gericht tegen protestantse Franse en Vlaamse vluchtelingen, staat bekend als 'Evil May Day'. Een menigte van zo'n duizend jonge mannen ging de vreemdelingen te lijf, plunderde hun huizen en beschuldigde hen van ketterij, broodroof, dronkenschap en losbandigheid. En de fransozen zouden het bovendien hebben voorzien op de Engelse vrouwen. Pas na hard ingrijpen door de troepen van de koning kon de opstand worden onderdrukt en konden de daders worden gestraft.

Dit is een van de vele historische incidenten die illustreren dat burgers aanvankelijk vaak argwanend staan tegenover vreemdelingen. De afwerende en soms ronduit vijandige reacties op de komst van vluchtelingen in de Europese Unie staan dus niet op zichzelf. Of het nu ging om Joden uit Spanje omstreeks 1600, hugenoten bijna een eeuw later, Duitsers in de negentiende eeuw of Indische Nederlanders in de jaren vijftig, steeds weer uitte een deel van de ingezetenen bevolking zich op spottende of uitgesproken hatelijke wijze over hun vestiging. Hoe hoog de gemoederen opliepen, hing echter af van tal van factoren, zoals de (vermeende) kenmerken van de migranten, de gevoelde culturele en religieuze verschillen en de situatie op de arbeidsmarkt. Maar in belangrijke mate ook van de wijze waarop autoriteiten in de ontvangende

stad, regio of land zich opstelden. Wanneer men eenmaal aan elkaar gewend is, verdwijnen de tegenstellingen vaak weer. Denk aan de milde spotternij in de vorm van ‘moffenkluchten’ uit de zeventiende en achttiende eeuw, bedoeld om de vele ‘domme en achterlijke Duitse immigranten’ op de hak te nemen. We zagen dezelfde reactie bij het door de Partij Voor de Vrijheid in februari 2012 ingestelde ‘Meldpunt Midden- en Oost-Europeanen’, dat uiteindelijk een zachte dood stierf.

Waar het uiteindelijk om gaat, is hoe samenlevingen reageren op protesten van verontruste burgers. Zowel in het Londen van 1517 als in het huidige Steenberg, Heesch en andere Nederlandse gemeenten hebben autoriteiten er baat bij de orde zo snel mogelijk te herstellen en duidelijkheid te verschaffen. Laten ze dat na, dan legitimeren ze burgers om het recht in eigen hand te nemen. Er zijn dus opvallende parallellen tussen heden en verleden, maar niet alles is hetzelfde gebeven. Want vanaf de negentiende eeuw hebben de identiteiten van gevestigden en buitenstaanders een nationaal, soms zelfs een Europees karakter gekregen. Niet dat lokale eigenheden daarmee zijn verdwenen, zoals de protesten tegen asielzoekerscentra laten zien, maar nationalistische gevoelens zijn in de afgelopen eeuw een grote rol gaan spelen in ons beeld van ‘de ander’. Dat komt vooral doordat de natiestaten, die in de negentiende eeuw opkwamen, veel scherper grenzen zijn gaan trekken tussen de eigen staatsburgers en vreemdelingen.

In dit hoofdstuk bespreken we vanaf wanneer en waarom Europese landen hun grenzen zijn gaan controleren en hoe ze dat hebben gedaan, uiteindelijk uitmondend in wat tegenwoordig Fort Europa wordt genoemd. Waarom zagen de autoriteiten bepaalde groepen immigranten als een onoverkomelijk probleem en andere niet? Maar ook: welke tegenkrachten zijn er door de jaren heen in het spel geweest? Denk bijvoorbeeld aan het in de jaren twintig van de vorige eeuw zo populaire pan-europeanisme, en meer recent de totstandkoming van de Europese

Unie en het opheffen van de binnengrenzen. Met antwoorden op deze vragen willen we misverstanden wegnemen over het Europese verleden en het Fort Europa van vandaag. In tegenstelling tot wat soms wordt gedacht, waren de aantallen migranten vroeger niet minder groot, en ook de grenzen werden niet altijd streng bewaakt. Dat wilde men in veel gevallen om economische redenen juist met opzet niet. Wie beter kijkt, ziet dat de ene groep migranten en vluchtelingen in een bepaalde periode welkom waren, terwijl anderen vooral als een probleem werden gezien. We zullen voor verschillende tijdvakken laten zien hoe de mechanismen van in- en uitsluiting werken voor nieuwkomers en wat de gevolgen daarvan zijn. We beginnen ons verhaal in de negentiende eeuw, toen grenzen nauwelijks een barrière vormden voor mensen om zich elders te vestigen.

1 Open grenzen: Europa tot aan de Eerste Wereldoorlog

De jaren vanaf 1850 staan bekend als de hoogmis van vrije migratie. Na de definitieve nederlaag van Napoleon in juni 1815 bij Waterloo brak er voor de meeste Europese landen een periode aan van betrekkelijke vrede: honderd jaar waarin de wereld fundamenteel veranderde. Door de agrarische revolutie leek de voedselproductie onuitputtelijk en verdubbelde de wereldbevolking van 1 naar 2 miljard mensen. Tegelijkertijd nam de productiviteit exponentieel toe door de Industriële Revolutie en ontstond een grote vraag naar arbeid in Noord-Amerika, Oceanië, maar ook in Zuid- en Noord-Azië. Dankzij de introductie van stoomschepen en spoorwegen omstreeks 1850 leidden die ontwikkelingen tot de grootste internationale migraties die de mensheid ooit had gezien. Zo'n 50 miljoen Europeanen vertrokken naar de Verenigde Staten, Canada, Zuid-Amerika, Australië en de koloniën. In Azië vonden vergelijkbare omvangrijke verplaatsingen plaats van Chinezen en Russen naar Mantsjoerije en van Indiërs en Chinezen naar de plantage-economieën van Maleisië,

Birma en Nederlands-Indië. Binnen West- en Centraal-Europa was het al net zo'n komen en gaan. De industrialisatie veranderde Lancashire, Noordoost-Frankrijk en het Duitse Ruhrgebied in groeimagneten waar miljoenen buitenlanders op af kwamen.

Al die nieuwkomers werd tot 1914 weinig in de weg gelegd. De meeste landen hadden omstreeks 1860 paspoorten afgeschaft, en grenzen werden nauwelijks gecontroleerd. Pas vanaf 1892 begon de Amerikaanse overheid met de controle van immigranten op Ellis Island. Reizigers met besmettelijke ziektes en bedelaars vonden de deur gesloten, maar intussen werd het overgrote deel van de nieuwkomers toegelaten tot de Verenigde Staten nadat ze hun personalia, adres en eventuele werkgever hadden laten noteren. Die soepele houding gold niet voor Chinese en andere Aziatische arbeidsmigranten, want die werden vanaf het einde van de negentiende eeuw systematisch geweerd. Velen van hen waren na de ontdekking van goud naar Californië getrokken. Onder druk van Amerikaanse arbeiders, die de Aziatische migranten ervan beschuldigden stakingen te breken en de lonen te drukken, maakten de Verenigde Staten met de Chinese Exclusion Act in 1882 een einde aan hun vestiging. Andere westerse migratielanden, zoals Australië, zouden dit voorbeeld snel volgen.

Chinezen waren niet de eerste migranten over wie negatieve stereotypen bestonden. Sommige Europese migranten zagen zich eveneens geconfronteerd met allerlei vooroordelen. Joodse Europeanen, zeker degenen uit Oost-Europa, maar ook Italianen en Ieren, golden als problematisch, onder verwijzing naar hun vermeende raciale en culturele (godsdienstige) kenmerken. Een bekend voorbeeld is de stigmatisering van Ieren in Engeland en de Verenigde Staten. Hun katholicisme en hun loyaliteit aan de paus in Rome (een 'vreemd' staatshoofd) zouden onverenigbaar zijn met de liberale principes van vrijheid en de scheiding van Staat en Kerk. Dit antikatholicisme vermengde zich re-

gelmatig met racistische stereotypen. Zo schilderde het Britse blad *Punch* in 1862 Ieren ('ape-faced and small-headed') af als halve wilden, die in de evolutie ergens halverwege de gorilla en de 'neger' waren blijven steken. Bovenal hun katholieke geloof gold als gevaarlijk en bedreigend, zeker toen Ierse onafhankelijkheidsstrijders – voorlopers van de Irish Republican Army – hun strijd tegen de Engelsen met dynamiet kracht bijzetten. In de eerste helft van de jaren 1880 ontploften er meer dan tien bommen in Londen, met onder meer de gloednieuwe metro als doelwit.

De stereotypen over de paapse Ieren in de negentiende en vroeg twintigste eeuw komen sterk overeen met die over moslims in de huidige tijd. Zo werd gedacht dat katholieken eropuit waren de wereld te veroveren door zo veel mogelijk kinderen te krijgen en op slinkse wijze de macht te grijpen, om zo iedereen onder het dictatoriale paapse juk te brengen. Mannen zouden hun vrouw als minderwaardig behandelen en niets ophebben met liberale (democratische) beginselen. Deze negatieve beeldvorming mondde regelmatig uit in gewelddadige rellen.

Het onbehagen over migratie manifesteerde zich ook in Frankrijk, waar tienduizenden Italianen vanaf 1870 afkwamen op werk in de mijnen en de zware industrie. Net als Chinezen in de Verenigde Staten werden zij niet gezien als vrije arbeiders, maar als primitieve boeren zonder een greintje klassenbewustzijn die bereid zouden zijn tegen ieder loon te werken en zo eerlijke arbeiders het brood uit de mond te stoten. Het waren ook nog eens overwegend jonge mannen, die in de ogen van de Fransen een gevaar vormden voor hun vrouwen. En alsof dat nog niet genoeg was, werden ze – net als de Ieren in Engeland – in verband gebracht met terrorisme, zeker na de moord in 1894 door een Italiaanse anarchist op de Franse president Marie François Sadi Carnot in Lyon. De vijandige houding tegenover de Italianen leidde geregeld tot vijandelijkheden en soms zelfs tot regelrechte pogroms, met als dieptepunt de moord op tientallen Itali-

anen in de zoutpannen van Aigues-Mortes in 1893. Pas toen de Italianen gezinnen gingen vormen en zich aansloten bij Franse vakbonden, was de angel uit het conflict. Langzaam maar zeker begonnen ze op te gaan in de Franse bevolking.

Joodse immigranten, vooral als ze uit Rusland kwamen, werden in West-Europa en de Verenigde Staten geconfronteerd met een soortgelijke vijandige bejegening. Net als de Ieren zouden ze uit zijn op de wereldheerschappij en ze zouden als parasieten willen profiteren van de samenlevingen waar ze zich vestigden. De beschuldigingen tegen joden en katholieken vertonen een frappante overeenkomst met het recente beeld van moslimmigranten als profiteurs en intolerante machtswellustelingen die de westerse wereld aan hun ideologie willen onderwerpen. Het wijdverbreide en in Europa en Amerika breed geaccepteerde antisemitisme leidde weliswaar niet tot een verbod op immigratie, maar wel tot discriminatie en uitsluiting op grote schaal. Tot na de Tweede Wereldoorlog vonden veel Joden de deur van menig Amerikaanse, Engelse, Duitse en Nederlandse universiteit, club en woonwijk gesloten.

Deze selectieve anti-immigratiehouding zou ons bijna doen vergeten dat migranten in de meeste gevallen een graag geziene, noodzakelijke aanvulling vormden op het lokale aanbod van arbeid. Arbeidsmigratie over nationale grenzen was dan ook een normaal en geaccepteerd fenomeen. Elk jaar verkasten miljoenen Europeanen, vaak tijdelijk, soms permanent, naar een ander Europees land. De meesten als arbeiders in loondienst, maar een deel van hen creëerde eigen emplooi, zoals de Duitse ondernemers Dreesmann en de gebroeders Clemens en August (C&A) Brenninkmeijer, die vanaf het midden van de negentiende eeuw voor revolutionaire vernieuwingen zorgden in het Nederlandse winkellandschap.